

“...FINS LO PODRIT E ROMPUT...”

VALERIÀ BENETÓ FERRANDO

Celebra el poble d'Antella des de fa uns quants anys pel mes de Juliol amb la participació de l'associació “Maeros del Xúquer” un espectacle de recreació històrica de gran valor, sota el nom de “Maerà”. Els membres de la citada associació emulen en un sol acte dues activitats hui oblidades però que fins l'aparició del ferrocarril i des d'època musulmana es va desenvolupar al nostre riu i va anar gradualment abandonant-se; una activitat a què ens referim és el comerç de la fusta transportada pel riu Xúquer i, l'altra, és el treball, l'ofici de ganxer, el ramader de la fusta.

En aproximar-nos a la data de l'acte, la premsa més pròxima es farà ressò i donarà complida informació dels actes a realitzar i dels antece-

dents històrics que la motiven, complida i repetida informació que s'aferrarà a l'explicació generalment acceptada i seguirà obviant detalls de gran importància que, si bé no alteren els fets, sí que injustament releguen del lloc on li correspon certs noms i indrets hui en dia coneguts.

En què basem aquesta asseveració? En l'existència de documentació històrica fins ara desconeguda de caràcter molt peculiar, ja que conservada a l'Arxiu Municipal de Castelló de la Ribera, en la secció de Protocols Notarials i a través de més de 1000 actes notarials es presenten davant nosaltres, amb tot el seu esplendor des del 1570 i fins l'any 1609, la quotidianitat de l'activitat fustera, en estat pur, sense imaginar-la, deixant que el document parli per ell mateix, veient el fet amb els ulls no actuals, que desenfoquen, sinó endinsant-nos en el moment, obtenint una instantània lúcida i clara. Coneguem per treballs anteriors les Ordres, Provisions, Privilegis etc... que s'aplicaren a l'activitat, no sempre complides, o esquivades o diferentment interpretades, el ben cert és que ens trobem davant documentació innovadora i cal estudiar-la, interpretar-la i difondre-la.

El que conté la citada documentació és un brollador d'informació, i és el complement ideal per a millorar certs estudis anteriors; se sabia d'on venia la fusta, se suposava on es descarregava, es creia que tal o tal altra localitat bullia envers el negoci de la fusta, però existeix documentació que ho acredite? No estem capacitats per a rebatre, de moment, cap convenciment històric, però l'estudi de la present documenta-

ció apuntala fermament la importància en davant el convenciment poc documentat d'altres llocs, viles o ciutats més reconegudes.

Aporta la documentació des de la seua gènesi, tota l'activitat comercial, administrativa i laboral del transport i distribució de fusta pel riu Xúquer; sabem noms de comerciants, on i com feren els tractes, les capitulacions de la compra i venda de la fusta en origen, tipus de tractes, les condicions a què es comprometien, què passava en cas d'incompliment, els impostos suportats, l'intent d'evitar-los; coneixem on es descarregava la fusta, els encarregats de traure-la del aigua, de marcar-la, de vendre-la.

El gros de la documentació són les "obligacions de pagament", on trobem els noms dels compradors, la seua procedència el seus oficis i de vegades fins i tot, el motiu de la compra. "...20 peces de fusta carrasquenya per a la Cofraria de la sang de Jesucrist de Carcaixent per a..." o "...tantes peces per a l'obra del Castell de Montesa..." o "...Els Justícia i Jurats de Beneixida compren fusta del Ràfol per a la nova església que està fent-se aonestava la mesquita..." De tant en tant apareix un època que reconeix un pagament fet en metàl·lic; d'aquesta manera s'aconseguia un rebut de la compra.

Coneixem els preus d'un banc de pelar fulla, unes portes, una roda de carro, un taüt etc...però res no seria possible sense la intervenció del treballador que, tantes vegades desconsiderat, ocupa en aquest treball un lloc de merescuda importància. Exposarem uns quants contractes de ganxers que es conserven, amb les seues peculiaritats, preus i condicions; així mateix, coneixem tractes a fusters, serradors i obrers de vila implicats en aquesta activitat, que afortunadament en veure la llum de l'estudi i posterior divulgació, revalida l'esforç i la dedicació emprada en el quotidià quefer, i alhora, el dignifica.

A partir d'ara serem uns simples acompanyants de la documentació; que ella ens conte el que conté, que mostre el que durant tant de temps ha conservat calladament...endinsem-nos en un món per descobrir, en una activitat vital i necessària per al nostre "modus vivendi", deixem-nos sorprendre per l'esforç que demanava, els diners que s'hi movien i, per això el títol que hem posat ala present article, perquè es venia

tot, i en dir tot, vull dir tot, fins "*... per tres Lliures, un quadrat podrit e romput...*" 15 de juliol del 1592 (AHC Casanova 1811) .Comencem pel començament:

La compra i venda d'un Pinar

És el punt de partida del negoci, l'obtenció de la matèria primera. En el document datat el 29 d'octubre del 1601 (AHC Casanova 1819) figura la capitulació i concòrdia entre Martín Pérez, veí de Jorquera (Albacete) i Miquel de Santafé cavaller de la ciutat de València, comerciant, Senyor de Forna i de Castellonet de la Conquesta; el primer ha comprat al Consell de la dita vila castellana un pinar per 564 reals castellans; la descripció de l'ubicació és tan detallada que possiblement hui seriem capaços de trobar-lo; continua el document amb una sèrie detallada d'obligacions en les quals advertim la mecànica del treball a realitzar, tant en el pinar, com en l'administració del negoci, així com en les funcions dels encarregats i els seus sous, com també els dels serradors i ganxers.

Al punt tercer i al setè es fa referència indirecta al transport; en aquesta ocasió i amb molta previsió acorden que la fusta "podria" ser extreta a Cullera i, d'aquesta forma, s'asseguraven el personal i les condicions ja pactades si, en arribar a la Ribera, les peanyes es trobaven ocupades o s'optava per no descarregar-hi, per ser el comprador de València, Gandia o Dènia, i per tant, es baixava fins a Cullera i des d'allí per mar o terra completar el viatge.

Una variació per a obtenir la fusta era comprar-la a petició de qualitat i quantitat; serà el cas del conveni entre els Nous Cristians Baltasar Saba, d'Alberic i Lluís Asquer, d'Alasquer amb els veïns de Cofrents i Xarafuell, Lluís Granero i Andreu Carrasco, el 12 d'agost de 1587 (AHC Casanova 1806) on pacten una "maderada" de 300 càrregues de fusta quadrada i 20 càrregues de fusta redona; les primeres suposaran més de 1500 fusts de diverses mides i qualitats: *milories, sises, maderos*, etc. S'acorda data d'eixida de la fusta "**...començar a llançar tota la sobredita fusta en lo riu de Cabriel i per los primers dies del mes de Febrer del any primer vinent de 1588**", i lloc d'arribada; en aquesta ocasió són més concrets: al Ràfol o a Paxarella..."**que es**

terme d'Alcocer de la barca en amunt per tot lo mes d'octubre apresseguent del mateix any i si no ho fesenhajen de pagar los dits als dits per tots los danys i menyscapes que patiran per dita raho”.

Continua el document amb les bestretes (avançaments de pagament), caucions i per garantir que la qualitat fóra l'acordada “...senyalar i anomenar un home per cada una de les parts, perits i pràctics en marcar la fusta i que ambdues parts s'hagen de accontentar del marcatge e acorden esser retribuït cada home per cada part contractant”. Qui eren els especialistes? Generalment eren fusters o serradors en exercici, respectats i ben considerats que adquirien el nom de “mestre” quan intervenien; en destacarem en aquest període al xativí Joan Pavia, al serrador d'Algemesí Vital Falcó o al fuster castelloner Pere Antic; aquestes persones assoliren tanta nomenada que eren requerides tant pel marcatge de fusta i resolució de disputes sobre la qualitat, com per als “exagos” de la fusta, açò és, el procés de traure-la del aigua i emmagatzemar-la segons mida del marc valencià de peanya. (Figura núm. 1)

Una vegada feta l'extracció de la fusta es procedia a la secada; es tracta d'un període variable de temps manat en gran part per la temperatura i les precipitacions de l'època, però ens consta que el tràmit, en ple mes d'agost durava un mes, ja que la fusta arribada hui (*15 d'Agost del 1588), es procedia a la venda al mes següent (*16 de setembre del 1588). I l'impost? com s'hi procedia?. Encara que el comprador i comerciant de la fusta tenia l'obligació d'entregar un fust per cada cinquanta portats pel riu, o pagar la seua equivalència amb diners al Batlle de Xàtiva, i serà aquest personatge qui, amb la seua presència, o la dels seus agutzils encarregats, assenyala i quantifica el pagament a realitzar (*21 de setembre del 1588) (*= AHC Casanova 1807). Convindrem, doncs, que es tracta d'un impost bastant difícil de registrar, propens a la picaresca... quant no a la prepotència, com ha quedat enregistrat en aquest certificat de l'11 de setembre de 1609 (AHC Casanova 1823) “...Cristobal Peralta, administrador general de les maderas del Marques de Moya, constituït personalment en lo lloc i partida del Ràfol en presencia de Don Miquel Fenollet Batle de la ciutat de Xàtiva i

del doctor Lluís Albero assessor del dit Batle i de Andreu Domenech notari procurador fiscal de sa majestat en la ciutat de Xàtiva...que lo dit Marques de Moya habia portat una maderà de fusta Negral quadrada i redona...l'havia exaguat en lo terme i partida del Ràfol...que per quant lo dit Batle volent prendre lo dit dret del cinquanté...no procedia per ser el Marques de Moya comanador del abit de alcantara i que com a tal comanador era exempt de pagar dit dret del cinquanté i de tot altre pecho e imposició...” davant l'argumentació exposada, deixaria el Marqués de Moya (que generalment treballava al Túria) de saber que al Xúquer es pagava des de 1260 el dret del cinquanté?; el Batlle es posà al seu lloc i pregonà: “...que ell es un mer executor de Patrimoni Reial i que ha de prendre lo cinquantí de la dita madera en la forma acostumada i desus dita, i que si alguna cosa pretén que ho demane en lo Consell Patrimonial per que allí se provehira lo fahedor de justicia...”

Pagat el cinquanté, cap càrrega més tenia la fusta i ara sols calia rebre i atendre el client que acudiria, bé per costum, o bé advertit, cosa, pel que sembla, era tota una incursió en el màrqueting dels negocis: “14 de Maig 1599 Miquel Antic rep de Antoni Vidal 40 reials castellans per lo treball tengut en dos viatges en anar a Cullera i Denia per tractar lo negoci de la fusta i per ser dit Antic home pràctic en aquelles terres i coneixer la gent...”.(AHC 1832)

Venda i faena a la Peanya.

Una vegada la fusta “apeanyada” es procedia a la venda; ni el propietari, ni el comerciant solien estar, ni al lloc ni al davant de la venda: “30 de gener 1603 (AHC Nofre Calatayud 1793) Cristobal Peralta y Illergas de la villa de Moya factor y procurador de don Francisco Fernandez Cabrera y Bovadilla, Marques de Moya...atendiendo y considerando que la maderada desembarcada y exaguada a la orilla del rioChucar en el lugar del Ràfol termino de la ciudad de Xàtiva necesita de persona de confianza que venda y administre aquella y como a tal persona ha hechoelección en Joseph Casanova notario y aceptando...se obliga a vendertodamadera...procurando, como persona que conoce la gente no dar maderasino a quienleparesciencia la puede pagar...”

A partir d'ací continuen set capítols més relatius

a preus, qualitats, administració, actitud que se li exigeix, al jornalero, i forma de pagament i aclariment de comptes.

Tanta concreció pareix respondre més a l'exigència d'una de les parts que no a l'habitual procedir: en 7 de juliol del 1582, els hereus de Francesc Julià, serrador de professió, en aclarir papers, cobraren el que els Garcia Lázaro devien al seu pare per vendre la fusta "...24 Lliures a compte de tot lo que se li deu per son salari del que venia la fusta contant de tot lo temps...". (AHC 1801). El 6 de setembre de 1598 *Antoni Vidal paga a Pere Ruxer fuster 8Lliures 10 sous per ajudar a vendre la fusta carrasquenya de Granero i Garcia Lazaro del any 1596.* (AHC 1832). Aquests dos exemples no ens diu massa sobre la diligència a pagar als qui treballaven venent la fusta.

La Peanya, tenir-la acurada i neta era una obligació: pensem que alguna riuada per fluixa que fóra hi entraria i ho desmuntaria, tot escampant la fusta allà on el riu la deixés; també cal imaginar el tràfec que hi hauria sempre, i en són diversos els exemples que puc aportar, però només voldria esmentar que era l'única feina que indistintament feien cristians i musulmans, això sí, sense barrejar-se. Per il·lustrar aquest passatge heus ací uns exemples, com el del 10 de Febrer del 1573, on tres serradors residents a Castelló "*Antoni Fito, Francesc Sabortjà i Joan Cantier reben de mans de Batiste Trilles, procurador del Duc de Gandia 110 Lliures per "lo girar de la peanya"*"(AHC Joan Jeroni Garcia 1800). O en 26 de Juny de 1597 (AHC Nofre Calatayud 1790) "...per replegar i tornar a apeanyar..." Però la que

ms informació ens ha donat ha estat la del 20 d'octubre del 1598 (AHC 1832): "*Lluís Lopo, Blai Ferrer, Jaume Ferrer, Hieroni Garrofi i Vicent Navarro del Lloc de Sumacarcerhabitadors i Francesc Pelli del Lloc d'Antella llauradors de present en la peanya del Ràfol reconeguem rebre d'Antoni Vidal mercader de Xàtiva 25 Lliures 14 Sous 2 diners per rahó de replegar y apeanyar tota la fusta de la peanya del Ràfol del mode següent 195 reals castellans per rahó del plegar i repeanyar la peanya gran de fusta quadrada e 7 Lliures 10 Sous per rahó del plegar i repeanyar les dos peanyes chiques de fusta quadrada y la fusta que restava rolliza..."*"

Feina de Ganxer.

El ganxer, el ramader de la fusta, tenia habilitat, perícia i, sobretot, vivia o havia viscut als pobles de vora riu, on els jocs infantils al riu esdevindrien la millor preparació per a una faena copada fins al 1609 pels musulmans i, que després de la expulsió, seria practicada per la gent que els hi va substituir, amb el mateix treball, als mateixos llocs, al mateix riu...

26/X/1570 Ganxers Cofrents (1802 Pere Carbonell) "*Francesc Asar Llaurador de la vila de Cofrents atrobat en Castelló, majoral dels ganxers ferma apoca al noble don Cristofol Fenollet absent que per mans del seu procurador Antoni Fito pagant (una quantitat il·legible) de preu de la fusta del any proppassat a rebut 303 Lliures 2 sous 8 diners per raho dels treballs que aquell i la seua companyia han sostingut, portar la fusta que ara de present porten i desembarquen en la vora del riu Xúquer en lo terme del Ràfol.*"

La que segueix és de data del 26 de juny del 1590 (AHC Casanova 1809) i s'hi fa constància dels controls i vigilàncies relatives a la activitat, les condicions laborals i un detall bastant significatiu, el malnom del primer dels ganxers, "banderí" (al qui cal seguir) molt adient pel treball...Es tracta d'una acta notarial que diu així:

Lluch Barbera Fuster de la vila de Oliva dona estall a Pere Joan Fenetall(en altres actes Ferrer)apelatus" Banderí" ,

Lluís Lopo, lluis Ferrer i Hieroni Negrell del lloc de Sumacarcner per portar de la peanya de Paxarella fins la torre de Cullera per lo riu de Xúquer 51 carrega de fusta quadrada i 250 redons a preu de 11 sous per càrrega i 2 reials castellans per redó, a lo qual haurien de donar exaguada davant la torre de Cullera dins de vint dies de hui en avant contadors, i los ha de donar 100 reials de continent i 100 reials quant llicen la fusta al aigua i la demes quantitat quant serà exaguada en la torre de Cullera i els promet portar llicencia per passar dita torre i si no la tindrà al pont que no sien obligats a pagar mes avant fins los done dita llicencia i permís i los pagarà los jornals que vacaran allí per la llicencia i quels promet donarlos lo riu ubert, i si per avengudes del riu sempertas la madera al mar o rompre los assuds siga a carrec de mi dit Barberà...

Hem vist actes notarials on apareix gent de Cofrents, Terrabona, Tous, Sumacarcner, Cotes i també d'Antella. El 16 de maig de 1591 (AHC Casanova 1810) "...Antoni Vidal, comerciant de Manuel, dona a estall a Hieroni Muley, Thomas Mostall, Diego Muley, Lluís Centarí, Joan Gallett, i Gaspar Carta del lloc d'Antella habitants, lo portar 197 peces de fusta quadrada ço es 91 millories 80 Sises 3 Maderos 8 Quadernos 4 Sisens 1 Cabiró 6 carregues i 2 cabiros que están en Alzira que tot fa suma de 112 carregues de fusta del Ràfol, aon les entrega per a portarles a la vila de Cullera la qual aquells l'han de exaguar i posar a bon salvament fora del riu. Ab pacte i condició que si per avengudes de riu, o, infortunis d'aigues si es rompessen alguns assuds en tal cas vinga pel meu compte, i si per descuit o negligencia dels dits ganxers se fes un dany en dits assuds que en tal cas dit dany vinga a carreg de dits ganxers, i ab pacte que si dita madera sen passas a la mar que jo no haja de haver llicencia de Valencia per arribar a la mar i dits ganxers sien obligats a plegar tota la madera que estarà @ una llegua a cada part del riu i taure aquella a la vora, en terra, en sec, la qual han de portar en 15 diesi promet pagarlos la Sirga i donarlos lo riu ubert. Per

Marco valenciano.

raho de dits treballs promet pagarlos a raho de 9 sous per carrega pagadores ço es 22 Lliures de present i la demes quant feta la fahena, i si per raho de no pagarlos feta la fahena y en Cullera no hi hagues qui los pagas que los dits ganxers hajen de venir a Manuel a cobrar i si lo dit Vidal els dilatava la paga, que en tal cas les diesquels detindria los pagarà los jornals... I acaba el document prometent i obligant-se mutuament ambdues parts a fer i cumplir "... lo damunt dit estall..."

El negoci funcionava bé: diversos detalls en aquesta i en altres ho declaren, com ara, el canvi de residència del comerciant, que ja no està a Manuel sinó a Xàtiva : (AHC 1832) 20 abril 1599 Antoni Vidal, atrobat en la peanya del Ràfol promet i s'obliga en donar i pagar 42 Lliures a Lluís Sintarí, Francesc Bollit, Joan Peli, Simó Coayxí, Joan Majorí, Francesc Panchet, Ferrando

Coayxí i Gaspar Millarí ganxers del lloc d'Antella per lo port de 80 càrregues de fusta que son 169 peces que nosaltres desus dits havem de portar fins a la torre de Cullera i l'haven de traure a terra en sec..."

Continua el document amb les conegudes clàusules de rigor, però el treball no va acabar en la forma esperada i ho sabem per una posterior acta al mateix protocol amb data de 14 de Maig de 1599, on els ganxers implicats accepten el pagament de les 42 Lliures convingudes, però "... per altra part obrim i rebem 100 reals castellans per lo concert nou que habem fet per portar la fusta lligada....per venir lo riu com venia fora del seu llimít..."

I és perquè el ganxer valencià sempre ha portat la fusta solta, i aquest document ho demostra; per tant, al Xúquer, la utilització de la "sirga" sembla més pròpia per a fusta no continguda que ha arribat a ultrapassar el límit establert i, al meu entendre, els rais serien utilitzats exclusivament per a transport de fusta treballada pels serradors: jàsseres, taulons, estameneres, fils, llautes, etc...

27 Juliol 1599(AHC 1832) Lluís Sintarí, Ferran Coeysi, Joan Majorí,i Antoni Xalell, llaurador d'Antella, present a Castelló, reben d'Antoni Vidal 109 Lliures, 8 sous, 10 diners per lo port de 37 carregues de fusta que aveu baxat a Cullera...3 de Setembre 1602 (AHC 1820 Casanova)Gracià Ferrer Fuster de Gandia dona estall a Francesc Bollit, Francesc Morsi "Chicuel" del lloc d'Antella per portar 90 peces de fusta des del Ràfol per lo riu Xúquer i donar exaguada davant lo pont de Cullera...

Podríem mostrar-hi més exemples, però considerem ben documentada la secció; no obstant, hi aportem el que creguem seria un dels últims pagaments de transport de fusta pel Xúquer als musulmans: 18 agost 1609 (AHC Casanova 1823)*Alonso Sancordan Nou Convertit de la vila de Cofrents en lo Ràfol, reb del Marques de Moya absent de mans de Pere Grinyon 1500 reals castellans de una major quantitat deguda com a ultima terça del estall de portar la madera per lo riu de Xúquer al Ràfol*

Per acabar aquesta humil aportació recapitularem: Des de l'època musulmana s'ha fet servir el Xúquer per a transport de fusta, primordialment, per abastir aquesta zona del país en concret i fer ús de l'eixida al mar a Cullera i estendre el radi d'acció a la Safor i les Marines. El cas de servir fusta a València és circumstancial, ja que abastir-la pel Xúquer ni era convenient ni econòmic: el seu camí natural era el Túria.

El recompte, el cobrament de l'impost del Cinquantè, i la fi del trajecte de la fusta transportada, es feia al Vall de Barragà, al Ràfol, on

la peanya més activa fou la del riu Xúquer, fins l'expulsió dels moriscos l'any 1609. La millora de les comunicacions i el fet de quedar deshabitada la major part del trajecte del riu, va impossibilitar la seua continuïtat com a punt de referència per a la redistribució de la fusta pel Xúquer. Però és innegable la forta presència del comerç de la fusta a Antella; això sí, sempre com a complement del Ràfol, mai en solitari, excepte en època de pesta, com la del 1601. El cert és que l'aposta per desbancar l'activitat del Ràfol per a establir-la a Antella era una proposta dels moriscos de la Ribera, no exempta de possibilitats, per monopolitzar el negoci de la fusta.

En un treball anterior vaig estudiar els morabatins (cens relatiu a les persones que pagaven contribució al senyor feudal d'un llogaret) d'Antella, on vaig detectar la inclusió en el cens de persones molt lligades al món del transport i comerç de la fusta, senyal evident de voler situar la residència prop del lloc de treball, com era el cas dels Campillo de Xarafuel, els Asquer d'Alasquer, com a comerciants, o els Huzbecar de Terrabona, com a ganxers.

Segons l'Associació Cultural de Maeros del Xúquer, sembla que l'origen d'aquest vocable es deu a un ganxer o "maderero" procedent de Millars, de nom Francisco Escribano, que es va establir a Antella, després de contraure matrimoni amb una veïna d'aquesta localitat de la Ribera Alta. Segons recorden els més ancians, es tractava d'un home rude i amb escassa cultura al qual se'l coneixia en el poble com "el Maero".

Res a objectar, però vull donar la meua aportació per si vol ser tinguda en compte: als morabatins del 1590, 1596 i 1602, Antella compta amb un veí musulmà anomenat Joan Madero. Quina seria la seua sort? Seria expulsat, com cal pensar? O fou un dels poquíssims que s'hi van poder quedar? I, si es va quedar, tindria descendència? Algunes preguntes, per a tenir resposta, cal que algú les formule abans, no trobeu?.